

Ο ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣ ΣΚΟΠΕΛΟΥ

ΥΠΟ ΑΝΔΡΕΟΥ ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΥ

Εἰς τὴν νῆσον Σκόπελον νοτιοανατολικῶς τῆς ὁμωνύμου κωμοπόλεως καὶ ἐγγύτατα αὐτῆς ὑπάρχει μικρὸν ὑπὸ μορφὴν μονυδρίου συγκρότημα παλαιῶν κτηρίων καὶ ναΐσκου γνωστὸν μὲ τὸ ὄνομα Ἐπισκοπή. Τοῦτο εἶναι τώρα ἰδιοκτησία τοῦ φίλου καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Ἰ. Δημητριάδου, χάρις εἰς τὴν εὐγενῆ πρόσκλησιν τοῦ ὁποίου τὸ ἐπεσκέφθην καὶ τὸ ἐξήτασα, ἐξετέλεσα δὲ μετ' αὐτοῦ καὶ μικρὰν σκαφικὴν ἔρευναν πρὸς ἀποκάλυψιν τῶν θεμελίων τῆς παλαιότερας ἐκεῖ ὑπαρχούσης βυζαντινῶν χρόνων ἐκκλησίας. Τὴν ἐκεῖ ὑπαρξίν βυζαντινῆς ἐκκλησίας ἐμαρτύρουν τὰ εἰς τὸν σημερινὸν ναῖσκον ἐντειχισμένα ἀνάγλυφα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἡ ἀπὸ πολλοῦ γνωστὴ, ἀλλ' ὄχι ὀρθῶς δημοσιευμένη κτητορικὴ ἐπιγραφή τοῦ ἔτους 1078. Ὅτι δὲ ὁ παλαιὸς ἐκεῖνος ναὸς δὲν εὐρίσκετο μακρὰν τῆς θέσεως, ὅπου ἡ σημερινὴ μικρὰ ἐκκλησία, ἐδείκνυε καὶ ὁ διὰ μεγάλων πελεκητῶν λίθων κτισμένος τοῖχος, τὸ μόνον ὑπὲρ τὸ ἔδαφος λείψανον τοῦ βυζαντινοῦ κτηρίου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου στηρίζεται ἡ βορεία πλευρὰ τοῦ σήμερον ὑπάρχοντος ναΐσκου.

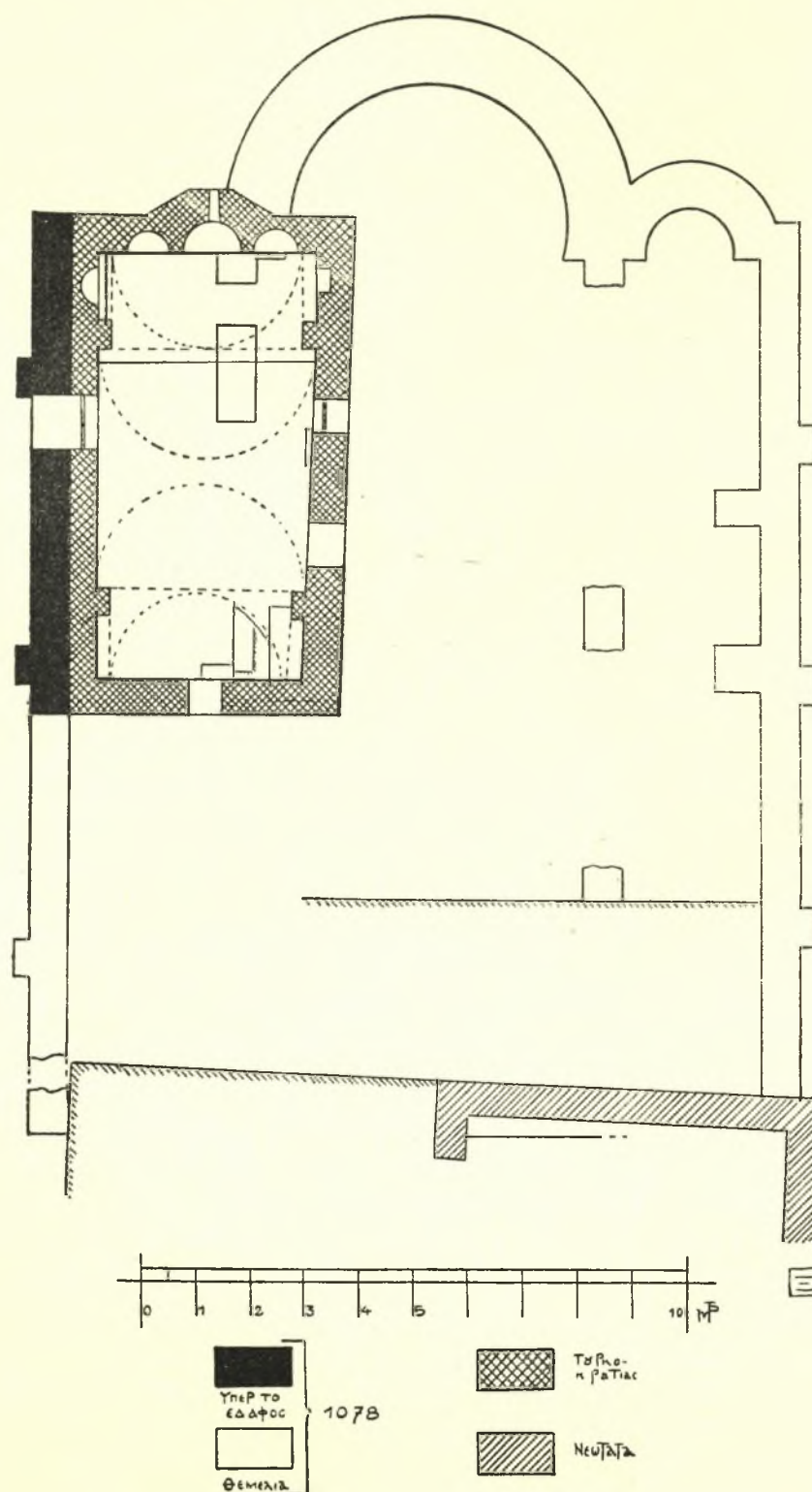
Εἰς τὸ παρὸν ἄρθρον ἐκτίθενται τὰ πορίσματα, τὰ προκύψαντα ἀπὸ τὴν μελέτην τῶν θεμελίων τοῦ βυζαντινοῦ ναοῦ, τὰ ὁποῖα ἔφευρον εἰς φῶς ἡ γενομένη μικρὰ σκαφικὴ ἔρευνα, καθὼς ἐπίσης καὶ ἀπὸ τὴν ἐξέτασιν τῶν λειψάνων τοῦ γλυπτικοῦ αὐτοῦ διακόσμου, τῶν ἐντειχισμένων εἰς τὸν σημερινὸν ναῖσκον.

I

Τὸ ὅλον συγκρότημα περικλείεται ἐντὸς ἐπιμήκους σχήματος περιβόλου, τοῦ ὁποίου τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν ἀποτελεῖ ἡ πρόσοψις διωρόφου παλαιοῦ οἰκοδομήματος, μέλλοντος νὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ κατωτέρω (εἰκ. 11), εἰς δὲ τὴν δυτικὴν ὑπάρχουν ὀλίγα νεωτέρων χρόνων ἰσόγεια δωμάτια καὶ διώροφον οἶκημα, εἶδος πύργου, κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν (εἰκ. 10). Ἐντὸς τοῦ περικλειστοῦ χώρου τούτου σώζεται ναῖσκος τιμώμενος εἰς ὄνομα τῆς Θεοτόκου. Οὗτος εἶναι μικρὰ μονόκλιτος καὶ καμαροσκέπαστος βασιλική (εἰκ. 8 καὶ 9), εἰς τὴν ὁποίαν θὰ ἐπανέλθωμεν κατωτέρω.

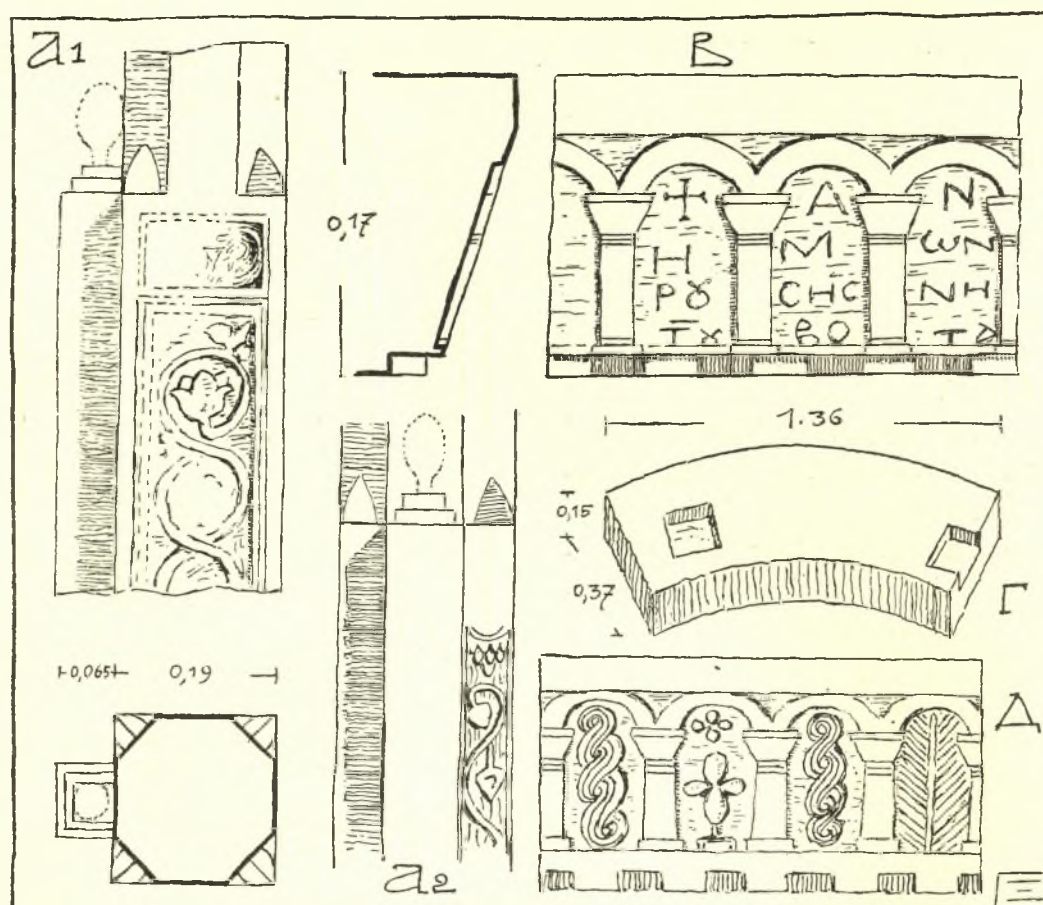
Τὰ ἐλθόντα εἰς φῶς θεμέλια τοῦ βυζαντινοῦ ναοῦ ἐκτείνονται νοτίως καὶ δυτικῶς τῆς σημερινῆς ἐκκλησίας. Ἡ γενομένη μικρὰ σκαφικὴ ἔρευνα μᾶς ἐπέτρεψε ν' ἀνεύρωμεν τὰ λείψανα τοῦ μεγαλυτέρου μέρους τῶν θεμελίων τοῦ βυζαντινοῦ μνημείου. Μικρὰ ἐπίσης σκαφικὴ ἔρευνα εἰς τὸ δάπεδον τοῦ σημερινοῦ ναΐσκου ἔφευρον εἰς φῶς τμήματα ἐκ τῶν θεμελίων τῶν πεσσῶν, τῶν χωριζόντων τὸ μεσαῖον ἀπὸ τὸ βόρειον κλίτος τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησίας (εἰκ. 1).

Βοηθούμενοι ἀπὸ τὰ εὐρήματα ταῦτα, εἶναι δυνατὸν ν' ἀποκαταστήσωμεν μὲ ἀπόλυτον σχεδὸν βεβαιότητα τὴν κάτοψιν τοῦ μνημείου κατὰ τὸ μεγαλύτερον αὐτοῦ μέρος.

Εἰκ. 1. Κάτοψις τῶν θεμελίων τῆς βυζαντινῆς βασιλικῆς καὶ τοῦ ἐπ' αὐτῶν ναύσκου τῆς Παναγίας.

2,20 μ. Ἡ μόνη, κατὰ τὴν γνώμην μου, κάπως πιθανὴ ἐρμηνεῖα εἶναι, ὅτι οὗτοι ἀπετέλουν ἴσως τοὺς πόδας τόξου (ἀρκοσολίου) στεγάζοντος τάφον, ἐνδεχομένως τὸν τάφον τοῦ εἰς τὴν κτητορικὴν ἐπιγραφὴν, τὴν ὁποῖαν κατωτέρω θὰ ἐξετάσωμεν, ἀναφερομένου ἐπισκόπου Ἀναστασίου. Εἰς τὴν ἐρμηνεῖαν αὐτὴν βοηθεῖ τὸ κάπως ἀνάλογον καὶ εἰς τὸν

Εἰκ. 3. Γλυπτὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τῆς βυζαντινῆς βασιλικῆς.

11^{ον} ἐπίσης αἰῶνα ἀνήκον παράδειγμα τοῦ τάφου τοῦ κτήτορος πρωτοσπαθαρίου Χριστοφόρου εἰς τὸν ναὸν τῆς Παναγίας τῶν Χαλκίων τῆς Θεσσαλονίκης¹. Ἡ μόνη διαφορὰ εἶναι ὅτι ἐκεῖ ἡ καμάρα (ἀρκοσόλιον) τοῦ τάφου ἀνοίγεται εἰς τὸ πάχος τοῦ τοίχου μὲ μικρὰν προεξοχὴν τοῦ βάνθους αὐτοῦ εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν τοῦ μνημείου. Τὴν ὑπόθεσιν τέλος αὐτὴν περὶ τάφου ἐνισχύουν κάπως καὶ αἱ μεταξὺ τῶν τοίχων τοῦ σχηματιζομένου τετραγώνου διαστάσεις (2,20 × 0,85 μ.) συνήθεις εἰς μνημεῖα τοῦ 11^{ου} αἰῶνος².

¹ Βλ. Δ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΑΔΗ, Ἡ Παναγία τῶν Χαλκίων, Θεσσαλονίκη 1954, σ. 14 κ. ἐξ. καὶ εἰκ. 1, 2.

² Αἱ διαστάσεις τοῦ τάφου εἰς τὴν Παναγίαν τῶν Χαλκίων εἶναι 2,34 × 1,15 μ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΑΔΗΣ, ἔνθ' ἀν. Οἱ τάφοι εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν Ὁμολογητῶν παρὰ τοὺς

Ἀμπελοκήπους Ἀθηνῶν ἔχουν διαστάσεις 2,00 × 0,80 μ. Βλ. Εὐρετήριον τῶν μεσαιωνικῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος, τευχ. Γ': Α. ΟΡΛΑΝΔΟΥ, Μεσαιωνικὰ μνημεῖα τῆς πεδιάδος τῶν Ἀθηνῶν κ.λ.π., Ἀθῆναι 1933, σ. 128, εἰκ. 162.

II

Ὁ γλυπτικὸς διάκοσμος τῆς βασιλικῆς ἦτο ἀρκετὰ πλούσιος, ὅπως μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ συναγάγωμεν τὰ διασωθέντα πολυάριθμα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, τὰ πλεῖστα τῶν ὁποίων εἶναι, ὡς εἴπομεν, ἐντειχισμένα εἰς τὸν μεταγενέστερον μικρὸν ναῖσκον.

Ἐκ τοῦ μαρμαρίνου τέμπλου διεσώθησαν δύο σειραὶ τμημάτων ἐπιστυλίων μὲ διάφορον ἐκάστη διακόσμησιν. Τῆς μιᾶς ἐξ αὐτῶν τὸ διακοσμητικὸν θέμα ἀποτελοῦν ἐλαφρῶς ἀνάγλυφα συνεχόμενα μικρὰ τόξα βαίνοντα ἐπὶ κιονίσκων. Εἰς ἓν τῶν τεμαχίων τοῦ ἐπιστυλίου ἢ μεταξὺ τῶν κιονίσκων καὶ κάτωθεν ἐκάστου τόξου ἐπιφάνεια πληροῦται μὲ ἰσχυρῶς σχηματοποιημένα φύλλα ἀκάνθου, μὲ σταυρούς, ἀστέρας, κ. ἄ. ἐκτελέσεως ὄχι ἐπιμελοῦς (εἰκ. 3 Δ). Πρόκειται περὶ διακοσμητικοῦ θέματος συνηθεστάτου, τοῦ ὑπὸ τοῦ STRZYGOWSKI ἐπικληθέντος μικρασιατικοῦ¹. Εἰς τέσσαρα ἄλλα τεμάχια ἔκ τοῦ

Εἰκ. 4. Τμήμα ἐπιστυλίου τοῦ τέμπλου τῆς βυζαντινῆς βασιλικῆς.

αὐτοῦ ἐπιστυλίου ἢ μεταξὺ τῶν κιονίσκων καὶ κάτωθεν τῶν μικρῶν τόξων ἐπιφάνεια πληροῦται μὲ τὰ γράμματα τῆς κτητορικῆς ἐπιγραφῆς, διὰ τὴν ὁποίαν θὰ γίνῃ κατωτέρω λόγος (εἰκ. 3 Β).

Εἰς τὴν δευτέραν σειρᾶν, ἀποτελουμένην ἀπὸ δύο τεμάχια ἐπιστυλίου, τὸ διακοσμητικὸν θέμα εἶναι σειρὰ φύλλων ἀκάνθου, ἰσχυρῶς σχηματοποιημένης, ἐναλλασσομένων μὲ ὑψηλὰ τρίφυλλα, τὰ ὁποῖα πλαισιώνουν κατὰ τὸ ἄνω μέρος τὰ φύλλα τῆς ἀκάνθου (εἰκ. 4). Ἡ ἐργασία ἐδῶ εἶναι καλυτέρα καὶ περισσότερον ἐπιμελῆς παρὰ εἰς τὴν προηγουμένην σειρᾶν τῶν ἐπιστυλίων.

Ἐκ τῶν θωρακίων τοῦ τέμπλου προέρχονται ὀλίγα τεμάχια μὲ τριπλῆν ταινίαν, ἢ ὁποῖα σχηματίζει ρόμβους, περικλείοντας κύκλους, καθὼς καὶ ἓν τεμάχιον πληρούμενον μὲ ἐπάλληλα ἡμικύκλια ὑπὸ μορφὴν φολίδων (εἰκ. 5). Ἀμφότερα τὰ διακοσμητικὰ αὐτὰ θέματα εἶναι ἔκ τῶν συνηθεστέρων².

Τέλος διεσώθη καὶ εἰς τῶν κιόνων τοῦ τέμπλου (εἰκ. 3 Α 1-2 καὶ εἰκ. 5). Οὗτος εὐρίσκετο εἰς τὸ δεξιόν, ὡς πρὸς τὸν θεατὴν, μέρος τῆς Ὁραίας πύλης, ὅπως δεικνύει ἢ πρὸς τὸ τετράπλευρον κάτω αὐτοῦ τμήμα συμφυῆς παραστάς, εἰς τὴν ὁποίαν προσηρ-

1 J. STRZYGOWSKI εἰς τὸ περιοδ. Wiener Studien, 24, 1902, 443 κ. ἐξ.

2 Ἰδέαν σαφῆ τῆς διακοσμήσεως τῶν θωρακίων τούτων δίδουν προχειρῶς τὰ ἔκ τῶν αὐτῶν περιῶπων χρόνων

ἀκέραια διασωζόμενα εἰς τὸν Ἅγιον Μάρκον τῆς Βενετίας καὶ εἰς τὴν φιάλην τῆς Λαύρας τοῦ Ἁγίου Ὁρους. Βλ. O. M. DALTON Byzantine Art and Archaeology, Oxford 1911, σ. 168-169, εἰκ. 97, 98 (ἀριστερά).

μόζετο τὸ βημόθυρον. Τὸ ἄνω μέρος τοῦ κίονος εἶναι, ὡς συνήθως, ὀκτάπλευρον. Ἐπὶ τῆς προσθίας πλευρᾶς τοῦ κάτω τετραπλεύρου αὐτοῦ μέρους ὑπάρχει πλουσία γλυπτική διακόσμησις, λίαν δυστυχῶς ἀποτετριμμένη. Αὕτη ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο ἐλισσομένους βλαστούς, οἱ ὅποιοι σχηματίζουν κύκλους πληρουμένους μὲ ἀνθή (εἰκ. 3 Α 1 καὶ εἰκ. 5). Διακόσμησις ἐπίσης ὑπάρχει καὶ ἐπὶ τῆς συνεχομένης στενῆς πλευρᾶς, τῆς ἐστραμμένης πρὸς τὸ ἄνοιγμα τῆς Ὁραίας πύλης. Ἡ στενὴ αὕτη ἐπιφάνεια κοσμεῖται μὲ κυματοειδῶς βαίνοντα βλαστόν, ἀπὸ τὸν ὅποιον ἐκφύονται μικρὰ καρδιόσχημα φύλλα πληροῦντα τὰ ἐκατέρωθεν κενὰ (εἰκ. 3 Α 2). Ἡ δι' ἀναγλύφων διακόσμησις τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς

Εἰκ. 5. Τμήματα θωρακίων καὶ κιονίσκων ἐκ τοῦ τέμπλου τῆς βυζαντινῆς βασιλικῆς.

τοῦ τετραπλεύρου κάτω μέρους εἰς τοὺς κίονας, τοὺς ὑποβαστάζοντας τὸ ἐπιστύλιον τοῦ τέμπλου, εἶναι λίαν συνήθης καὶ ἄφθονα εἶναι τὰ ὑπάρχοντα παραδείγματα. Συνήθης ἐπίσης εἶναι καὶ ἡ δι' ἀναγλύφων διακόσμησις καὶ τῆς πρὸς τὰ ἔξω ἐπιφανείας τῆς μικρᾶς παραστάδος τῆς συμφυοῦς πρὸς τὸ κάτω τετράπλευρον μέρος τοῦ κίονος, εἰς τὴν ὁποίαν προσηρμόζετο τὸ βημόθυρον¹. Παράδειγμα ὅμως διακοσμήσεως τῆς συνεχομένης στενῆς πλευρᾶς τοῦ τετραπλεύρου κάτω μέρους τοῦ κίονος καὶ ὄχι τῆς συμφυοῦς μικρᾶς παραστάδος, ὅπως εἰς τὸ ἐδῶ ἐξεταζόμενον γλυπτὸν, δὲν εἶναι, εἰς ἐμὲ τοῦλάχιστον, γνωστόν.

Ἐν ἀκόμῃ γλυπτὸν ἀρχιτεκτονικὸν μέλος εἶναι ἀνάγκη ν' ἀναφέρωμεν. Τοῦτο ἔχει χρησιμοποιηθῆ ὡς ὑπέρθυρον τῆς εἰσόδου εἰς τὴν σημερινὴν μικρὰν ἐκκλησίαν (εἰκ. 6). Ἡ διακόσμησις του συνίσταται εἰς ἀρίστης ἐκτελέσεως πυκνὸν ψαθωτὸν πλέγμα, σχηματιζόμενον ἀπὸ διπλῆν ταινίαν. Τὸ κόσμημα τοῦτο, τὸ ὅποιον εὐρίσκεται, ἂν καὶ ὄχι πολὺ συχνά, καὶ εἰς ἄλλα σύγχρονα περίπου μνημεῖα², περιβάλλεται ὑπὸ πλαισίου καὶ καλύπτει ὁλόκληρον τὴν ἐπιφάνειαν τῆς μιᾶς τῶν πλευρῶν τοῦ ἐπιμήκους τετραπλεύρου μαρμάρου, ἀφήνον μικρὸν μόνον τμήμα γυμνὸν εἰς τὸ κάτω μέρος. Τὸ ἀκόσμητον αὐτὸ μι-

¹ Βλ. προχείρως παραδείγματα εἰς τὸ Α.Β.Μ.Ε. τόμ. 1, 1935, σ. 126-127 εἰκ. 1, 2, σ. 192 εἰκ. 9, τόμ. 5, 1939-40, σ. 129 εἰκ. 9, τόμ. 6, 1948, σ. 220 εἰκ. 166 κ. ἄ.

² Βλ. π. χ. Α.Β.Μ.Ε. 5, 1939-40, σ. 11, εἰκ. 7.

κρὸν τμήμα, καθὼς καὶ ἡ ὄλη μορφή τοῦ μαρμάρου, μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὸ γλυπτὸν αὐτὸ ἀπετέλει μέρος μιᾶς τῶν ὀρθίων πλευρῶν πλαισίου θύρας, μιᾶς ἀσφαλῶς τῶν εἰσόδων τῆς βασιλικῆς. Τὸν χαρακτηρισμὸν ἄλλωστε αὐτὸν ἐνισχύουν ἀνάλογα παραδείγματα τῶν αὐτῶν περιόδου χρόνων¹.

III

Ἡ κτητορικὴ ἐπιγραφή, εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς ὁποίας ἐρχόμεθα τώρα, εἶναι χαραγμένη, ὡς εἴπομεν, εἰς τέσσαρας στίχους ἐπὶ ἐπιστυλίου τοῦ τέμπλου, διασωθέντος εἰς τέσσαρα τεμάχια, καὶ καταλαμβάνει τοὺς χώρους, τοὺς σχηματιζομένους ἀπὸ τοὺς κιονίσκους καὶ τὰ ἄνωθεν αὐτῶν μικρὰ τόξα (εἰκ. 3 Β).

Ἡ ἐπιγραφή εἶναι ἀπὸ πολλοῦ γνωστή. Ἀντίγραφον αὐτῆς, ὄχι πολὺ πιστόν, εὔρεν ὁ Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ - ΚΕΡΑΜΕΥΣ εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 32 κώδικα τοῦ Ζωγραφεῖου Κωνσταντινουπόλεως, αὐτόγραφον τοῦ γνωστοῦ Σκοπελίτου μοναχοῦ καὶ στιχουργοῦ τοῦ 18^{ου} αἰῶνος Καισαρίου Δαπόντε². Εἰς νεωτέρους χρόνους ἡ ἐπιγραφή ἔχει δῖς, ἂν δὲν ἀπατῶμαι, δημοσιευθῆ συγχρόνως ὑπὸ τοῦ FREDERICH³ καὶ ὑπὸ τοῦ ΓΕΩΡΓΑΡΑ⁴. Ἀμφότεραι ὁμως αἱ δημοσιεύσεις εἶναι ἐλλιπεῖς, διότι δὲν ἦτο γνωστὸν τότε τὸ νῦν εὑρεθὲν τέταρτον τμήμα τοῦ ἐπιστυλίου, ὅπου ἀναγράφεται τὸ ὄνομα τοῦ ἁγίου, εἰς τὸν ὁποῖον μετὰ τῆς Θεοτόκου καὶ τῶν δώδεκα ἀποστόλων ἦτο ἀφιερωμένη ἡ ἐκκλησία. Ὡς ἐκ τούτου ὁ FREDERICH (ἐνθ' ἂν. 114) συνεπλήρωσε τὴν ἐπιγραφὴν μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, διότι εἰς τὸν ἱεράρχην τοῦτον εἶναι ἀφιερωμένοι αἱ τρεῖς παλαιότεραι ἐκκλησίαι τῆς Σκοπέλου. Ὁ ΓΕΩΡΓΑΡΑΣ ἐξ ἄλλου (ἐνθ' ἂν. 26) συνεπλήρωσε μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Ἁγίου Σπυριδῶνος, βασιζόμενος εἰς παλαιὸν σημείωμα ἐπὶ τοῦ παραθύλλου Νομοκάνονος, συμφώνως πρὸς τὸ ὁποῖον «ὁ ἐπί-

Εἰκ. 6. Τμήμα μαρμαρίνου πλαισίου θύρας.

¹ Βλ. π. χ. Α.Β.Μ.Ε. ἐνθ' ἂν. σ. 97, εἰκ. 44.

² Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ ἐν Β. Ζ. 19, 1910, 94. Ταύτην παραθέτομεν ἐνταῦθα κατὰ τὴν ἀνωτέρω δημοσίευσιν: «*Ἀντὰ τὰ γράμματα εἶναι γραμμένα εἰς ἓνα μάρμαρον τοῦ ἱεροῦ βήματος τῆς ἁγίας τραπέζης τῆς Παναγίας τῆς παλαιᾶς ἐπισκοπῆς: Ἐνεκαίνισθη ἐκ βάρων ὁ θεὸς οὗτος καὶ πάνσοπος ναὸς τῆς ὑπεραγίας δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ τῶν πανευφύμων δώδεκα κορυφαίων Ἀποστόλων ἅμα τῷ ἐπισκόπῳ τῆς ἱερᾶς ἐπισκοπῆς νήσου Σκοπέλων ἐκ πόθου ὑπὲρ μνήμης καὶ ἀφέσεως ἐκουσίαν τε καὶ ἀκουσίαν ἁμαρτημάτων μητρὸς καὶ πατρὸς (καὶ τὸ ἐξῆς ἦτο διεφθαρμένον) ἔκτον ἔτος ἐπὶ βασιλείας Νικηφόρου (τοῦ Βοτανιάτου)». Τὴν ἐπιγραφὴν ἀναφέρει ὁ Δαπόντες καὶ εἰς τὸ στιχουργημά του Ἄνθος χαρίτων. Οἱ σχετικοὶ στίχοι, τοὺς ὁποίους παραθέτει ἀπὸ τὴν ἐκδοσιν Ε. Legrand καὶ ὁ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ - ΚΕΡΑΜΕΥΣ (ἐνθ'*

ἀν. 94 κ. ἐξ.) ἔχουσιν ὡς ἐξῆς:

³⁷ *Ἄν ἦτο τοῦτος (ὁ Ρηγίνος) μοναχὸς ἅγιος Σκοπελίτης εἶναι καὶ Ἀναστάσιος, καὶ τοῦτος οὐνοποιῆτης καὶ παλαιὸς ἐπίσκοπος τῆς νήσου τῆς ἰδίας, ἔτι δὲ καὶ θανατοουργὸς μετὰ ἐπωνυμίας, καθὼς εἰς ἓνα μάρμαρον τραπέζης τῆς ἁγίας τῆς παλαιᾶς ἐπισκοπῆς φαίνεται ἐκκλησίας. Ἦτονε τριουπόσιαι τότε ἡ ἐκκλησία, ὁπόταν ἡ ῥωμαϊκὴ ἐζῴσσε βασιλεία, καὶ ἐτιμᾶτο εἰς αὐτὴν πρῶτα ἡ Παναγία τῶν Ἀποστόλων δεῦτερον ἡ δωδεκάς ἡ θεία, καὶ τρίτον ὁ θανατοουργὸς ἐπίσκοπος Σκοπέλων ἅγιος Ἀναστάσιος καὶ πρέσβυς θεῶν πέλων.*

³ *En Athenische Mitteilungen*, 31, 1906, 114. Τοῦ ὑπεδείχθη ὑπὸ τοῦ Ν. Γεωργαρά. Πρβ. σ. 113, σημ. 3.

⁴ Εἰς τὴν Ἐπετηρίδα τοῦ Παρνασσοῦ, 9, 1906, 25.

σκοπος Ἀναστάσιος ἔκτισε τὸν Ἅγιον Σπυρίδωνα, τοὺς Ἁγίους Ἀποστόλους καὶ τὴν Ἐπισκοπὴν ἐπὶ Νικηφόρου Βοτανειάτου».

Μετὰ τὴν ἀνεύρεσιν ὁμοῦ καὶ τοῦ τετάρτου τεμαχίου τοῦ ἐπιστυλίου κατὰ τὰς ὑπὸ τοῦ κ. Δημητριάδου γενομένας ἐκεῖ ἐκκαθαριστικὰς ἐργασίας, ἀμφότεραι αἱ συμπληρώσεις ἀπεδείχθησαν ἀνεπιτυχεῖς.

Ἦδη ἡ ἐπιγραφή εἶναι πλήρης καὶ ἔχει, κατὰ τὴν ὑπ' ἐμοῦ γενομένην ἀνάγνωσιν, ὡς ἑξῆς:

† Ἀνεκαινίσθη ἐκ βάρθρων ὁ θεῖος οὗτος κ[αὶ πάνσεπ]τος ναὸς ἐπ' ὄνομα[τι] τῆς ὑπεραγίας δεσποίν[ης] | ἡμῶν Θε(εοτό)κου σὺν τοῖς πανευφήμοις δώδεκα κορυφαίοις ἀποστόλοις ἅμα τῷ ἐν [ι]εράρχαις π(ατ)ρ(ι) [ἡ]μῶν καὶ θαυματουργῷ Νικολάῳ ἐπὶ Ἀναστασίῳ τοῦ ἐπισκόπου τῆς πα[ροῦσης] νήσου Σκοπέλλων ἐκ πόθου ὑπὲρ μνήμης καὶ ἀφέσεως ἐκουσίῳν τε καὶ [ἀ]κουσίῳν ἀ[μαρ]τημάτων. Μη(ν)ι Ἀπριλ(ίῳ) Ἰνδ(ικτιῶνος) Α' τοῦ ,ϚΦΠϚ' ἔτους ἐπὶ βασιλείας Νικηφόρου | τοῦ Βοτανηάτου†. (6586 ἀπὸ κτίσεως κόσμου = 1078 μ. Χ).

Ἡ βασιλικὴ συνεπῶς, τῆς ὁποίας ἐσώθησαν τὰ θεμέλια καὶ μέρος τοῦ γλυπτικοῦ της διακόσμου, εἶναι κτίσμα τοῦ ἔτους 1078, ἀνεγερθὲν μὲ τὴν φροντίδα, ἴσως δὲ καὶ μὲ ἔξοδα τοῦ ἐπισκόπου Σκοπέλου Ἀναστασίου ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ αὐτοκράτορος Νικηφόρου τοῦ Βοτανειάτου.

IV.

Ἄν ἡ ἀρχὴ τῆς ἐπιγραφῆς «Ἀνεκαινίσθη ἐκ βάρθρων» δὲν εἶναι ἀπλοῦν σχῆμα λόγου, καὶ τοῦτο δὲν μοῦ φαίνεται πολὺ πιθανόν, τότε πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ ἐπίσκοπος Ἀναστάσιος ἀνήγειρε τὴν ἐκκλησίαν εἰς τὴν θέσιν παλαιότερου ἐκεῖ ὑπάρχοντος ἐπισκοπικοῦ ναοῦ, ἐρειπωθέντος ἄγνωστον πότε καὶ ὑπὸ ποίας περιστάσεις. Τοῦ παλαιότερου τούτου ναοῦ οὐδέν, ἂν δὲν ἀπατῶμαι, ἀρχιτεκτονικὸν λείψανον διασώζεται σήμερον¹.

Εἰς τὴν δυτικὴν ὁμοῦ πρόσοψιν τῆς σημερινῆς μικρᾶς ἐκκλησίας εἶναι τοποθετημένον λίαν ἐπιμελοῦς ἐργασίας παλαιοχριστιανικὸν κιονόκρανον μορφῆς ἀνεστραμμένης κολούρου πυραμίδος (εἰκ. 7). Εἰς τὴν κυρίαν ὄψιν του ὑπάρχει σταυρὸς ἐπικαθήμενος εἰς τὴν ρίζαν δύο ἡμιφύλλων ἀκάνθου, τὰ ὅποια τὸν πλαισιώνουν. Μικροὶ βλαστοὶ φύονται ἀπὸ τὴν κάτω κεραίαν τοῦ σταυροῦ, ἐνῶ κέρατα Ἀμαλθείας μὲ μικρὰ ἐξ αὐτῶν ἐξερχόμενα τρίφυλλα πληροῦσι τὰς γωνίας, τὰς σχηματιζόμενας ἀπὸ τὴν ἄνω καὶ ἀπὸ τὰς ὀριζοντίας κεραίας. Αἱ πλάγιοι πλευραὶ τοῦ κιονοκράνου φέρουν διακόσμησιν ἀποτελουμένην ἐκ βλαστοῦ κατακορύφου, εὐρισκομένου εἰς τὸ μέσον, ἀπὸ τοῦ ὁποίου φύονται δύο ἐλισσόμενοι κλάδοι, ἐνῶ σταφυλαὶ καὶ φύλλα, ἐξ αὐτῶν φυόμενα, πληροῦσι τὰ κενά. Αἱ ἀκμαὶ τέλος τῆς πυραμίδος κοσμοῦνται μὲ κώνους πίτυος.

Τὸ κιονόκρανον αὐτὸ εἶναι τύπου ὄχι πολὺ συνήθους. Μορφῆς κάπως παρεμφε-

¹ Ὁ κ. Ἰ. Δημητριάδης μὲ πληροφορεῖ, ὅτι ἀνατολικῶς τῆς ἀψίδος τῆς βασιλικῆς ὑπάρχει παλιὸς τοῖχος, χρησιμοποιηθεὶς διὰ τὴν ἀντιστήριξιν τῶν χωμάτων ὁ ὁποῖος εἶναι πιθανῶς λείψανον τοῦ τυχόν προῦπάξαντος

ἐκεῖ παλαιοχριστιανικοῦ ναοῦ. Πάντως οὐδέν δύναται νὰ λεχθῆ μετ' ἀσφαλείας, ἂν δὲν γίνῃ εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο σκαφικὴ ἔρευνα.

ροῦς εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἀνεῦρεν ὁ ΚΑΥΤΣΧ εἰς τουρκικὸν νεκροταφεῖον τῆς Νικαίας εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν¹. Ἡ σχέσις ἔγκειται κυρίως εἰς τοὺς κώνους τῆς πίτυος, τοὺς κοσμοῦντας τὰς γωνίας. Τὸν σταυρὸν ὁμοίως, τὸν εὐρισκόμενον εἰς τὴν κυρίαν ὄψιν τοῦ ἡμετέρου κιονοκράνου, ἔχει ἀντικαταστήσει εἰς τὸ κιονόκρανον τῆς Νικαίας κἀνθαρος, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἐξέρχονται βλαστοὶ ἀπολήγοντες εἰς ἡμίφυλλα ἀκάνθου λίαν σχηματοποιημένης. Εἶναι φανερόν, ὅπως ἄλλωστε δεικνύει καὶ ἡ ἀμελής ἐργασία του, ὅτι τὸ κιονόκρανον τοῦτο ἀποτελεῖ μορφὴν περαιτέρω ἐξελίξεως, ἀλλὰ καὶ παρανοήσεως τοῦ τύπου, τοῦ ἀντιπροσωπευομένου ἀπὸ τὸ κιονόκρανον τῆς Σκοπέλου, τὸ ὁποῖον δύναται μὲ πολλὴν πιθανότητα νὰ θεωρηθῆ παλαιότερον ἀπὸ τὸ τῆς Νικαίας. Τὰ ἡμίφυλλα τῆς ἀκάνθου, τὰ πλαισιοῦντα τοὺς εἰς τὰς γωνίας κώνους πίτυος, εὐρίσκομεν περισσότερον παρεμφερῆ εἰς μικρὸν κιονόκρανον ἀποκείμενον εἰς τὸν Ἅγιον Γεώργιον τῆς Θεσσαλονίκης², τὸ ὁποῖον ὁ ΚΑΥΤΣΧ τοποθετεῖ εἰς τὸν 6^{ον} ἢ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 7^{ου} αἰῶνος, ὁ δὲ κ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ μὲ μεγαλυτέραν πιθανότητα εἰς τὸν 8^{ον} ἢ τὸν 9^{ον}. Ἡ διακόσμησις ἐξ ἄλλου τῶν πλαγίων πλευρῶν τοῦ κιονοκράνου τῆς Σκοπέλου σχετίζεται πρὸς ἓν τῶν κιονοκράνων τοῦ Ἁγίου Μάρκου τῆς Βενετίας, εἰς τὸ ὁποῖον, πλὴν τῶν ἐλίκων ποὺ περιβάλλουν φύλλα ἀμπέλου, εὐρίσκομεν καὶ τὰ κέρατα τῆς Ἀμαλθείας³. Τοῦτο φαίνεται ἀναγόμενον εἰς τὸν 6^{ον} πιθανώτατα αἰῶνα.

Ἀπὸ τὰς συγκρίσεις αὐτὰς προκύπτει τὸ λίαν, ὡς νομίζω, πιθανὸν συμπέρασμα, ὅτι τὸ ἀπασχολοῦν ἡμᾶς κιονόκρανον τῆς Σκοπέλου θὰ ἠδύνατο νὰ τοπο-

Εἰκ. 7. Παλαιοχριστιανικὸν κιονόκρανον.

1 Βλ. R. ΚΑΥΤΣΧ, *Kapitelstudien*, Berlin-Leipzig 1935, πίν. 43, ἀριθ. 724 καὶ σ. 208.

2 ΚΑΥΤΣΧ, ἔ.δ. πίν. 43, ἀρ. 722 καὶ σ. 208. Γ. ΣΩΤΗ-

ΡΙΟΥ εἰς τὴν Ε.Ε.Β.Σ. 11, 1935, σ. 454, εἰκ. 6 καὶ σ. 453.

3 Βλ. O. WULFF, *Altchristliche und byzantinische Kunst*, I, σ. 275, εἰκ. 260.

θετηθῆ εἰς τὰ μέσα ἢ εἰς τὸ τρίτον τέταρτον τοῦ 6^{ου} αἰῶνος. Ἡ ὄλη του ἐξ ἄλλου ἐργασία δεικνύει ὅτι πρόκειται περὶ ἐπαρχιακῆς ἀπομιμήσεως καλοῦ προτύπου τῆς Πρωτευούσης, τοῦ ὁποίου ὁμως δὲν εὐρέθη ἀκόμη, καθ' ὅσον τοῦλάχιστον γνωρίζω, παράδειγμα.

Προέρχεται τὸ περιγραφὲν κιονόκρανον ἀπὸ τὸν πρὸ τῆς ἀνεγέρσεως τῆς βασιλικῆς ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Ἀναστασίου ὑπάρχοντα τυχὸν ἐκεῖ παλαιοχριστιανικὸν ναόν; Τοῦτο δὲν θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ θεωρηθῆ ἐντελῶς ἀπίθανον, ὁπότε πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ παλαιοχριστιανικὸς ἐκείνος ναὸς θὰ ἦτο, ἂν τοῦλάχιστον κρίνωμεν ἀπὸ τὸ διασωθὲν κιονόκρανον, λίαν πολυτελὴς καὶ μεγάλων ἴσως διαστάσεων.

Τὴν εἰκασίαν περὶ ὑπάρξεως εἰς τὴν περιοχὴν ἐκείνην παλαιοχριστιανικοῦ κτίσματος ἐνισχύουν ἀκόμη καὶ τὰ εὐρισκόμενα ἐκεῖ ἐπιθῆματα καὶ οἱ πολυάριθμοι κορμοὶ κίωνων (εἰκ. 10). Δεδομένου ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Ἀναστασίου ἀνεγερθεῖσα βασιλικὴ δὲν εἶχε κίονας, πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι οἱ σήμερον ἐκεῖ σωζόμενοι, ὅπως καὶ τὰ ἐπιθῆματα, ἀνήκουν εἰς παλαιοχριστιανικὸν οἰκοδόμημα, τὸ ὁποῖον ἢ βασιλικὴ αὕτη διεδέχθη.

Τέλος εὐρέθη κατὰ τὴν γενομένην μικρὰν σκαφικὴν ἔρευναν καὶ τμήμα μαρμάρου ἐλαφρῶς καμπύλον (μῆκ. 1,36, πλάτ. 0,37, πάχ. 0,15 μ.) φέρον ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως δύο τετραγώνους ἐκβαθύνσεις πρὸς ὑποδοχὴν μικρῶν κιονοκράνων ἢ βάσεων κίωνων (εἰκ. 3Γ). Ἡ σκέψις, ὅτι τὸ μάρμαρον τοῦτο προέρχεται ἀπὸ τὸ σύνθρονον τῆς βασιλικῆς δὲν νομίζω ὅτι θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῆ πιθανή, λόγῳ ἀκριβῶς τῶν ἐκβαθύνσεων, αἱ ὁποῖαι προϋποθέτουν κίονας μὴ δικαιολογουμένους, ἂν δὲν ἀπατῶμαι, εἰς τὰς βαθμίδας συνθρόνου. Ἄν ἔχη τις ὑπ' ὄψει τὰ ὅμοια καμπύλα ἐπιστύλια μὲ ὁμοίας ἐκβαθύνσεις διὰ τὴν ὑποδοχὴν κιονοκράνων, τὰ εὐρεθέντα εἰς τὴν Ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἀποκείμενα τώρα εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον, διὰ τὰ ὁποῖα ὑπάρχει ἢ λίαν πιθανὴ γνώμη ὅτι προέρχονται ἀπὸ τὴν Φιάλην τοῦ χριστιανικοῦ Παρθενῶνος¹, θὰ ἠδύνατο νὰ καταλήξῃ εἰς τὴν ὄχι ἐντελῶς ἀπίθανον ὑπόθεσιν ὅτι ὁμοίας προελεύσεως εἶναι καὶ τὸ ἀσασχολοῦν ἡμᾶς καμπύλον μάρμαρον. Τοῦτο δηλαδὴ εἶναι δυνατὸν νὰ προέρχεται ἀπὸ τὴν βάσιν τῆς Φιάλης τοῦ παλαιοχριστιανικοῦ ναοῦ.

Μεταξὺ τῶν χωμάτων γύρω ἀπὸ τὴν βασιλικὴν τοῦ Ἀναστασίου εὐρέθησαν καὶ δύο ἰωνικὰ κιονόκρανα λίαν ἀμελοῦς ἐργασίας, καθὼς καὶ ὀλίγα ἀσήμαντα θραύσματα ἀρχαίων ἀγαλμάτων. Ἐπίσης εἰς τοὺς τοίχους τῆς σημερινῆς μικρᾶς ἐκκλησίας ἔχουν χρησιμοποιηθῆ ὡς οἰκοδομικὸν ὑλικὸν μάρμαρα ἐξ ἀρχαίου κτηρίου, τὸ δὲ ἀνωτέρω περιγραφὲν παλαιοχριστιανικὸν κιονόκρανον εἶναι στερεωμένον ἐπὶ τοῦ κάτω τμήματος τῆς βάσεως ἀρχαίου περιρραντηρίου². Τὰ μάρμαρα ταῦτα προέρχονται ἀναμφιβόλως

¹ Βλ. Εὐρετήριο τῶν μεσαιωνικῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος. Τεύχος Α'. Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Πολιτικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν κ.λ.π., Ἀθῆναι 1927, 42. Φωτογραφία τῆς κάτω ἐπιφανείας ἐνὸς τῶν τεμαχίων μὲ ἐκβάθυσιν πρὸς ὑποδοχὴν κιονοκράνου εἰς τὰ Πρακτικὰ τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας τοῦ ἔτους 1932, περίοδ. Γ', τόμ. Α', Ἀθῆναι 1933 (=Byzant.-neugriechische Jahrbücher), σ. 23, εἰκ. 3.

² Ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ κ. Δημητριάδου πληροφοροῦμαι ὅτι μεταξὺ τῶν χωμάτων κατὰ τὴν γενομένην ἐκκαθάρισιν τοῦ χώρου εὐρέθη ἡ ἐξῆς ἀρχαία ἐπιτύμβιος ἐπιγραφή:

ΠΡΟΜΑΧΟ
ΡΟΔΙΟΣ
ΕΥΚΩΝ

ἀπὸ ἀρχαῖον ἱερὸν καὶ ἀπὸ νεκροταφεῖον ἐκεῖ γύρω ἄλλοτε ὑπάρχοντα. Τὸ ἀρχαῖον αὐτὸ ἱερὸν διεδέχθη πιθανώτατα, ὅπως τοῦτο εἶναι λίαν σύνηθες, παλαιοχριστιανικὸς ναός, ἀπὸ τὸν ὁποῖον προέρχεται τὸ περιγραφέν κιονόκρανον, τὰ ἐπιθήματα, οἱ κίονες κ.λ.π. τοῦτον δὲ ἡ κατὰ τὸ 1078 ἀνεγερθεῖσα ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Ἀναστασίου βασιλική.

V.

Ἡ βασιλικὴ τοῦ ἐπισκόπου Ἀναστασίου μὲ τὰ τρία κλίτη, τὰ χωριζόμενα ὑπὸ ἐπιμήκων πεσσῶν καὶ στεγαζόμενα πιθανώτατα μὲ ἡμικυλινδρικός καμάρας, ἀνήκει εἰς ἀρχαῖκὸν ἀνατολιζόντα τύπον οἰκοδομήματος, τοῦ ὁποῖου παραδείγματα τῶν αὐτῶν περιόδου χρόνων σώζονται καὶ ἄλλα εἰς τὰ Βαλκάνια καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα¹. Ἐν τῶν συγγενεστέρων ὅμως μνημείων, ὡς πρὸς τὴν γενικὴν διάταξιν, εἶναι ἀναμφιβόλως ὁ ναὸς τῆς Ἐπισκοπῆς εἰς τὴν Σκύρον, ἀνεγερθεῖς, συμφώνως πρὸς τὴν σωζομένην ἐπιγραφὴν, κατὰ τὸ 895². Μὲ τοῦτον ὁμοιάζει ἡ βασιλικὴ τῆς Σκοπέλου ἀκόμη καὶ ὡς πρὸς τὸν περιορισμὸν τοῦ μήκους της, ἐξ αἰτίας τοῦ ὁποῖου ἡ κάτοψις δίδει μᾶλλον τὴν ἐντύπωσιν σταυροειδοῦς ναοῦ μετὰ τρούλλου. Ἡ ἐντύπωσις αὐτὴ εἶναι περισσότερον ἀσφαλῶς αἰσθητὴ εἰς τὴν Ἐπισκοπὴν τῆς Σκύρου, διὰ τὴν ὁποίαν ὁ MILLET, ἔχων ὑπ' ὄψιν του καὶ τὴν μεγάλην ἀπόστασιν μεταξὺ τοῦ ζεύγους τῶν πρὸ τοῦ Ἱεροῦ πεσσῶν καὶ τοῦ ζεύγους τῶν πρὸς δυσμᾶς³, παρετήρησε λίαν εὐστόχως, ὅτι «ἀν αἱ καμάραι εἶχον ἐξαφανισθῆ... θὰ ἐνόμιζε κανεὶς ὅτι εὗρισκει εἰς τὴν κάτοψιν τὰς ἀναλογίας σταυροειδοῦς ναοῦ μετὰ τρούλλου⁴». Εἰς τὴν βασιλικὴν τῆς Σκοπέλου, νεωτέραν κατὰ ἑκατὸν ὀγδοήκοντα τρία ὅλα ἔτη ἀπὸ τὴν βασιλικὴν τῆς Σκύρου, παρατηρεῖται οὐσιώδης ἐξέλιξις, ἰδίως ὡς πρὸς τὰ μεταξὺ τῶν πεσσῶν διαστήματα, τὰ ὁποῖα εἶναι ἐντελῶς μεταξὺ τῶν ἴσα. Εἰς τὴν ἐξέλιξιν αὐτὴν συνετέλεσαν ἴσως αἱ ξυλόστεγοι βυζαντιναὶ βασιλικαὶ τοῦ 10^{ου} καὶ τοῦ 11^{ου} αἰῶνος, ὅπως ἡ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλεῖου εἰς τὴν δμώνυμον νησίδα τῆς λίμνης τῆς Πρέσπας⁵, τῆς Μεσημβρίας ἐπὶ τοῦ Εὐξείνου⁶, τῶν Σερβίων⁷ κ. ἄ.

Ὅτι τὰ τρία κλίτη καὶ ὁ νάρθηξ τῆς βασιλικῆς τῆς Σκοπέλου ἐστεγαζόντο, ὅπως

1 Διὰ τὰ οἰκοδομήματα τοῦ τύπου τούτου βλ. Α. ΞΥΓΟΠΟΥΛΟΥ, Τὰ μνημεῖα τῶν Σερβίων, Ἀθήναι 1957, 46 κ. ἐξ. Πρόσθετες καὶ τὸν λίαν συγγενῆ τῶν ἰδίων περιόδου χρόνων τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου εἰς τὴν Ἀπιδιάν Λακωνίας: Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ εἰς τὴν Ε.Ε.Β.Σ. 4, 1927, σ. 347, εἰκ. 10.

2 R. M. DAWKINS ἐν B.S.A. 11, 1904/5, σ. 76, εἰκ. 2. Ἐκ τούτου καὶ εἰς τὸ ἄρθρον τῆς Καθ. Μ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ εἰς τὴν Α.Ε. 1931, σ. 139, εἰκ. 16. FREDERICH ἐν Α.Μ. 31, 1906, σ. 262, εἰκ. 6. Αἱ δύο κατόψεις παρουσιάζουν εἰς τὰς λεπτομερείας μερικὰς διαφορὰς. Δὲν δύναμαι νὰ γνωρίζω ποία εἶναι ἡ ἀκριβεστέρα.

3 Δὲν ἀποκλείεται ἡ βασιλικὴ τῆς Σκύρου νὰ ἔχη ὑποστῆ μεταβολὰς ὡς πρὸς τὴν στέγασιν, νὰ ἔφερε δηλαδὴ ἀρχικῶς τρούλλον. Ὡς ναὸν σταυροειδῆ ἐγγεγραμμένον μετὰ τρούλλου χαρακτηρίζει τὸ μνημεῖον ὁ κ. Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Ἡ ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῆς μεσογειακῆς λεκάνης, II, Ἀθήναι 1954, 493. Ἡ διάταξις ὅμως τῶν ἐκατέρωθεν τοῦ κεντρικοῦ τετραγώνου δύο καμαρῶν, βορείας καὶ νοτίας, ὅπως σημειοῦνται

αὐταὶ εἰς τὴν κάτοψιν τοῦ Dawkins, δυσχεραίνει κάπως τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ μνημείου ὡς ναοῦ σταυροειδοῦς ἐγγεγραμμένου, ὅπως τοῦλάχιστον ἔχει τοῦτο σήμερον. Αἱ δύο δηλαδὴ αὐταὶ καμάραι, βορείας καὶ νοτίας, ἐκατέρωθεν τοῦ κεντρικοῦ τετραγώνου, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ὑποτίθεται ὅτι ἔβαιναν ὁ τρούλλος, ἔχουν κατεύθυνσιν παράλληλον πρὸς τὰς ἐξωτερικὰς πλευρὰς τοῦ ναοῦ καὶ ὄχι κάθετον, ὅπως θὰ ἦτο φυσικόν, ἂν αὐταὶ ἀπετέλουν τὰς πρὸς Β. καὶ Ν. κεραίας τοῦ ἐγγεγραμμένου σταυροῦ. Δὲν ἀποκλείεται ὅμως νὰ πρόκειται περὶ μεταγενοστέρας τυχὸν διαρρυθμίσεως. Ὅπως δὲ τὸ σπουδαῖον τοῦτο μνημεῖον τῆς Σκύρου εἶναι ἄξιον λεπτομεροῦς μελέτης.

4 G. MILLET, L' école grecque dans l' architecture byzantine, Paris 1916, 43.

5 Δελτίον (Ἰζβέστια) τοῦ Ρωσικοῦ Ἀρχαιολογ. Ἰνστιτούτου Κωνσταντινουπόλεως, 4, 1899, σ. 48, εἰκ. 11.

6 G. MILLET, L' école grecque, σ. 19, εἰκ. 4.

7 ΞΥΓΟΠΟΥΛΟΥ, Τὰ μνημεῖα τῶν Σερβίων, σ. 27, εἰκ. 4.

καὶ εἰς τὴν βασιλικὴν τῆς Σκύρου, μὲ καμάρας, ἐγὼ τοῦλάχιστον τὸ θεωρῶ πιθανώτατον. Παραμένει ὁμως τὸ πρόβλημα, ἂν τὸ μεσαιὼν κλίτος ὑψοῦτο περισσότερον τῶν πλαγιῶν ἢ ἂν αἱ καμάραι καὶ τῶν τριῶν κλιτῶν εὐρίσκοντο κάτω ἀπὸ τὴν ἰδίαν σαμαρωτὴν στέγην. Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο θὰ ἠδύνατο νὰ μᾶς διαφωτίσῃ ἢ παρεμφερούς, ὡς εἶδομεν, τύπου Ἐπισκοπῆ τῆς Σκύρου. Δυστυχῶς ὁμως τοῦ μνημείου τούτου, καθ' ὅσον γνωρίζω, οὔτε ἀποψις οὔτε τομὴ ἔχουν δημοσιευθῆ, αἱ δὲ περιγραφαὶ καὶ τοῦ FREDERICH καὶ τοῦ DAWKINS δὲν εἶναι ἐπὶ τοῦ προκειμένου πολὺ σαφεῖς. Ἀπ' αὐτὰς ἐξάγεται μόνον ὅτι τὸ κεντρικὸν τμήμα τῆς καμάρας τοῦ μεσαιῶν κλίτους εἶναι ὑψηλότερον τῶν κατὰ τὰς γωνίας τῶν πλαγιῶν κλιτῶν¹. Κάποιαν ἔνδειξιν μᾶς παρέχει ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἢ παρατήρησις τοῦ DAWKINS (ἐνθ' ἄν. 77 κ.ἐξ.), ὅτι ἡ βασιλικὴ τῆς Σκύρου ὁμοιάζει μὲ τὴν βασιλικὴν τοῦ Πρωτάτου εἰς τὰς Καρυὰς τοῦ Ἁγίου Ὁρους, διὰ τὴν ὁποίαν ἐκφράζει τὴν εἰκασίαν ὅτι ἡ σήμερον ὑπάρχουσα ξυλίνη στέγη ἀντικατέστησε τὴν ἀρχικὴν καμάραν, καταστραφεῖσαν μετὰ τοῦ ἄνω μέρους τῶν τοίχων κατὰ τὴν πυρκαϊάν τοῦ 13^{ου} αἰῶνος. Πράγματι, κατὰ τὰς ἐργασίας τῶν τελευταίων ἐτῶν, τὰς γενομένας εἰς τὸ Πρωτάτον ὑπὸ τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας, ἡ εἰκασία τοῦ Dawkins ἀπεδείχθη ἀκριβής, διότι ἀνευρέθη ἡ γένεσις τῆς καμάρας τῆς καλυπτύσεως τὸ μεσαιὼν κλίτος πρὸ τῆς πυρκαϊᾶς τοῦ 13^{ου} αἰῶνος. Ἄν λοιπὸν παραδεχθῶμεν τὴν ὑπὸ τοῦ Dawkins παρατηρηθεῖσαν ὁμοιότητα, ὡς πρὸς τὸν τρόπον στεγάσεως, μετὰ τὸν τοῦ Πρωτάτου, ὅπου τὸ μεσαιὼν κλίτος ὑψοῦται ἄνω τῶν πλαγιῶν καὶ φέρει παράθυρα², καὶ τῆς βασιλικῆς τῆς Σκύρου, θὰ πρέπη νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι καὶ εἰς τὴν τελευταίαν συνέβαινε τὸ αὐτό.

Κατὰ τὸν 11^{ον} αἰῶνα, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκει ἡ βασιλικὴ τῆς Σκοπέλου, εὐρίσκομεν ἀμφοτέρους τοὺς τρόπους στεγάσεως μὲ καμάρας. Καὶ τὰς τρεῖς δηλαδὴ καμάρας ὑπὸ τὴν αὐτὴν σαμαρωτὴν στέγην καὶ τὴν καμάραν τοῦ μεσαιῶν κλίτους ὑψηλοτέραν μὲ ἰδίαν δι' ἕκαστον τῶν κλιτῶν στέγην. Οὕτω εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ζαραφώνας τῆς Λακωνίας ἢ διὰ κοινῆς στέγης κάλυψις τῶν καμαρῶν τῶν τριῶν κλιτῶν εὐρίσκεται πλησιέστερον πρὸς τὰ ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας ἐλθόντα πρότυπα³. Εἰς τὸν ναὸν ὁμως τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου τῆς Ἀπιδιᾶς, ἐπίσης εἰς τὴν Λακωνίαν⁴, καθὼς καὶ εἰς ὀλίγας ἐκκλησίας τῆς Κρήτης⁵, τὸ μεσαιὼν κλίτος ὑπερέχει τῶν πλαγιῶν ἀλλὰ χωρὶς νὰ φέρῃ παράθυρα. Ἡ ὑπερύψωσις αὐτῆ τοῦ μεσαιῶν κλίτους εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀπιδιᾶς καὶ εἰς τὰ ἐκ Κρήτης παραδείγματα ὀφείλεται ἀναμφιβόλως εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῶν συγχρόνων ξυλοστέγων βασιλικῶν, ἐπίδρασιν, τὴν ὁποίαν εὐρίσκομεν καταφανεστέραν εἰς τὰς τρεῖς μικρὰς βασιλικὰς τῆς Καστοριᾶς, τοὺς Ἁγίους Ἀναργύρους δηλαδὴ, τὸν Ταξιάρχην καὶ τὸν Ἅγιον Στέφανον⁶, εἰς τὰς ὁποίας οἱ ὑπερέχοντες τοῖχοι τοῦ μεσαιῶν κλίτους φέρουν καὶ παράθυρα.

Ποῖον ἐκ τῶν συστημάτων αὐτῶν εἶχε χρησιμοποιηθῆ εἰς τὴν στέγασιν τῆς

1 DAWKINS, ἐνθ' ἄν. 76. FREDERICH, ἐνθ' ἄν. 261. Μ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, ἐνθ' ἄν. 139 κ. ἐξ.

2 Βλ. προχείρως τὰς ἀπεικονίσεις ἐν F. DÖLGER, Mönchsland Athos, München 1943, σ. 109.

3 Α. ΟΡΑΝΔΟΣ εἰς τὴν Ε.Ε.Β.Σ. 4, 1927, σ. 342, εἰκ. 1.

4 Αὐτόθι, σ. 347, εἰκ. 10.

5 G. GEROLA, Monumenti veneti nell' isola di Creta, II Venezia 1908, σ. 186 κ. ἐξ. εἰκ. 127 - 129, 131 - 132, 161, 168.

6 Βλ. Α.Β.Μ.Ε. 4, 1938, σ. 12 εἰκ. 4, σ. 63 εἰκ. 43, σ. 108 εἰκ. 74. Περὶ καὶ MILLET, ἐνθ' ἄν. σ. 24 κ. ἐξ. εἰκ. 6 - 12.

βασιλικῆς τῆς Σκοπέλου δὲν δυνάμεθα πλέον σήμερον νὰ γνωρίζωμεν.

Τὴν σχέσιν τῆς βασιλικῆς τῆς Σκοπέλου πρὸς μικρασιατικὰ καὶ μάλιστα καππαδοκικὰ πρότυπα καθιστᾷ περισσότερον καταφανῆ ἢ πεταλοειδῆ μορφή τῆς κεντρικῆς ἀψίδος. Τὸ πεταλοειδὲς αὐτὸ σχῆμα εἰς τὴν κάτοψιν τῆς κόγχης εἶναι ἐξαιρετικῶς σπάνιον εἰς τὰ μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος τὰ μέχρι τοῦδε τοῦλάχιστον δημοσιευμένα, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐν μόνον παράδειγμα μοῦ εἶναι γνωστὸν εἰς ἐκκλησίαν τῆς Κρήτης¹, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ ὄχι ἀπολύτως ἀσφαλές. Εἶναι ἐκτὸς ἀμφιβολίας, νομίζω, ὅτι θὰ ὑπάρχουν καὶ ἄλλα παραδείγματα μεταξὺ τῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ ταῦτα ἢ δὲν ἔχουν ἀκόμη δημοσιευθῆ ἢ πιθανὸν οἱ σχεδιασταὶ τῶν δημοσιευμένων ναῶν νὰ μὴ ἐπρόσεξαν τὴν λεπτομέρειαν αὐτήν.

Τὴν πεταλοειδῆ διαμόρφωσιν τῶν ἀψίδων συναντῶμεν σχεδὸν κατὰ κανόνα εἰς τὰ μνημεῖα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἰδιαιτέρως δὲ πυκνὰ εἶναι τὰ παραδείγματα εἰς τὴν Καππαδοκίαν, ὅπου εὐρίσκομεν τὴν πεταλοειδῆ ἀψίδα ὄχι μόνον εἰς τοὺς ἐντὸς τῶν βράχων λαξευμένους μικροὺς ναοὺς τῶν ἐκεῖ μοναχικῶν συνοικισμῶν², ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς μεγάλας καὶ συχνὰ πολυτελεῖς ἐκκλησίας, τὰς κτισμένας εἰς τὴν περιοχὴν ἐκείνην³. Ἀφθονα εἶναι ἐπίσης τὰ παραδείγματα καὶ εἰς τὴν πρὸς τὴν Καππαδοκίαν γειτνιαζούσαν περιοχὴν τῆς Λυκαονίας, τὴν γνωστὴν μὲ τὸ ὄνομα Μπίν - μπιρ κιλισέ (Χίλια καὶ μία ἐκκλησίαι)⁴.

Συχνότερον κάπως ἀπὸ τὴν κάτοψιν τῶν ἀψίδων ἀνευρίσκεται τὸ πεταλοειδὲς τόξον εἰς τὰς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος τῆς περιόδου 1000 - 1200 εἰς τὰ ἀνοίγματα τῶν θυρῶν καὶ τῶν παραθύρων⁵. Τὴν πεταλοειδῆ αὐτὴν μορφήν ὁ κ. ΟΡΑΝΔΟΣ συνεδύασε πρὸς τὴν κατὰ τοὺς ἰδίους χρόνους παρατηρουμένην ἐπίδρασιν τῆς ἀραβικῆς τέχνης εἰς τὴν διακόσμησιν τῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος⁶. Τὸ γεγονός ὅμως ὅτι τὴν ἰδίαν πεταλοειδῆ μορφήν ἔχουν ὄχι μόνον αἱ κατόψεις, ἀλλὰ καὶ τὰ τοξωτὰ ἀνοίγματα εἰς τὰς ἐκκλησίας τῆς Καππαδοκίας⁷, θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ἡ πεταλοειδῆς μορφή εἰς τὰ ἀνοίγματα τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Ἑλλάδος πιθανὸν νὰ ὀφείλεται ἐπίσης εἰς ἐκ τῆς Καππαδοκίας ἐπιδράσεις, νὰ ἔχη δηλαδὴ τὴν αὐτὴν πηγὴν, τὴν ὁποίαν καὶ ἡ πεταλόμορφος κάτοψις τῆς ἀψίδος, ὅπως τὴν βλέπομεν εἰς τὴν βασιλικὴν τῆς Σκοπέλου.

Ἡ διαπίστωσις αὐτὴ τῆς ἐπιδράσεως τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ εἰδικώτερον τῆς Καππαδοκίας εἰς τὴν βασιλικὴν τῆς Σκοπέλου, ἐπιδράσεως ὀφειλομένης πιθανώτατα εἰς μοναχοὺς ἐλθόντας ἀπὸ τὰ πολυπληθῆ ἐκεῖ ἀσκητήρια, δὲν εἶναι τίποτε τὸ νέον. Ἡ ἐπίδρασις αὐτὴ ἔχει ἤδη παρατηρηθῆ καὶ εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν, ὅπως καὶ εἰς τὴν εἰκονογραφίαν τῶν τοιχογραφιῶν καὶ τῆς βορείου Ἑλλάδος καὶ τῶν Βαλκανίων γενικώτερον⁸.

1 GEROLA, ἐνθ' ἄν. σ. 239, εἰκ. 278.

2 Βλ. G. de JERPHANION, Les églises rupestres de Cappadoce, 1ον λεύκωμα, πίν. 27, 28, 43, 61. 2ον λεύκ. πίν. 95, 136. 3ον λεύκ. πίν. 149, 160, 165, 181, 195.

3 H. ROTT, Kleinasiatische Denkmäler, Leipzig 1908, εἰκ. 30, 48, 54, 60, 66, 98.

4 Βλ. J. STRZYGOWSKI, Kleinasien, ein Neuland der Kunstgeschichte, Leipzig 1903, εἰκ. 9, 13, 22, 48

55, 58, 77, Πρβ. καὶ σ. 29 κ. ἐξ.

5 Α. ΟΡΑΝΔΟΣ εἰς τὴν Ε.Ε.Β.Σ. 11, 1935, 411 κ. ἐξ.

6 ἐνθ' ἄν. 414 κ. ἐξ.

7 JERPHANION, ἐνθ' ἄν. 1ον λεύκ. πίν. 20, 21, 24, 25, 26, 43, 44, 62. 2ον λεύκ. πίν. 70, 71, 133, κ. ἄ.

8 Βλ. G. MILLET, L'ancien art serbe. Les églises, Paris 1919, 45 κ. ἐξ. ΕΥΓΓΟΠΟΥΛΟΥ, Τὰ μνημεῖα τῶν Σερβίων, 65 κ. ἐξ.

Ἡ βασιλικὴ τῆς Σκοπέλου προσθέτει οὕτω ἐν ἀκόμῃ λίαν ἀξιόλογον παράδειγμα εἰς τὰ ἤδη γνωστά.

VI.

Πότε κατεστράφη ἡ βυζαντινὴ βασιλικὴ τοῦ ἐπισκόπου Ἀναστασίου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὀρισθῇ μὲ ἀκρίβειαν. Νομίζω πάντως πολὺ πιθανόν, ὅτι αὕτη θὰ ἐσώζετο ἴσως ἀκόμῃ καὶ θὰ ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς ἐπισκοπικὸς ναὸς μέχρι τοῦ ἔτους 1538, ὅποτε ἡ Σκόπελος κατελήφθη ἀπὸ τὸν τουρκικὸν στόλον, τὸν διοικούμενον ὑπὸ τοῦ Βαρβαρόσσα.

Εἰκ. 8. Ὁ ναῖσκος τῆς Παναγίας ἐπὶ τῶν θεμελίων τῆς βυζαντινῆς βασιλικῆς.

Μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς βασιλικῆς, εἰς τὴν θέσιν, ὅπου εὐρίσκετο ἡ Πρόθεσις τῆς καὶ παρὰ τὸ σωζόμενον τμῆμα τοῦ βορείου αὐτῆς τοίχου, ἐκτίσθη ὁ σήμερον ὑπάρχων μικρὸς ναὸς τῆς Παναγίας. Οὗτος φαίνεται πολὺ πιθανόν ὅτι ἰδρύθη κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 16^{ου} ἢ περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 17^{ου} αἰῶνος. Προγενεστέρως ἢ ἀνέγερσις τοῦ ναῖσκου τούτου δὲν φαίνεται πιθανή, διότι εἶναι γνωστὸν ὅτι μὲ τὴν τουρκικὴν κατάκτησιν ἡ Σκόπελος, ὅπως καὶ ἡ γειτονικὴ Σκιάθος, εἶχον ἐρημωθῆ. Ἐρήμους πράγματι εὔρεν αὐτὰς ὁ ὀλίγον μετὰ τὸ 1538 διεληθὼν ἐκεῖθεν Γάλλος ναύαρχος Blancard¹.

Ὁ ναῖσκος οὗτος εἶναι μικρὰ μονόκλιτος βασιλικὴ στεγαζομένη μὲ ἡμικυλινδρικήν καμάραν, τῆς ὁποίας τὸ μεσαῖον τμῆμα εὐρίσκεται ὑψηλότερον τῶν δύο ἀκραίων, τοῦ δυτικοῦ δηλαδὴ καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ, τοῦ καλύπτοντος τὸ Ἱερόν (εἰκ. 8 καὶ 9). Πλὴν τῆς λεπτομερείας αὐτῆς εἰς τὴν στέγασίν του, ὁ ναῖσκος οὐδὲν τὸ ἰδιαίτερον παρουσιάζει. Ἀνήκει οὗτος εἰς τύπον λίαν συνήθη εἰς τὰς ἑλληνικὰς νήσους.

Ὅμοῦ μὲ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ μικροῦ ναοῦ εἶναι πιθανόν ὅτι κατεσκευάσθη καὶ ἡ νοτιὰ πλευρὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ περιβόλου, ὁ ὁποῖος πρὸς τὸ μέρος ἐκεῖνο βαίνει ἐπὶ τῶν θεμελίων τοῦ νοτίου τοίχου τῆς βυζαντινῆς βασιλικῆς. Ἡ βορεία ὁμως πλευρὰ τοῦ περιβόλου εἶναι ἀσφαλῶς παλαιότερα καὶ συνδέεται οἰκοδομικῶς μὲ τὸ ἡμιτελὲς κτήριο, τὸ κλεῖον τὸν χώρον ἀπ' ἀνατολῶν καὶ περὶ τοῦ ὁποίου κατωτέρω θὰ γίνῃ λόγος.

Κατὰ τὴν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας καὶ μέχρι τῶν ἀρχῶν ἀκόμῃ τοῦ 19^{ου} αἰῶνος δύναται νὰ θεωρηθῇ βέβαιον ὅτι ὁ ναῖσκος ἀνήκεν εἰς μικρὰν μονήν, ἡ ὁποία, ἐρημωθεῖσα, ἄγνωστον κατὰ πόσον χρονικὸν διάστημα, ἀνασυνεστάθη κατὰ τὸν 18^{ον} αἰῶνα. Τοῦτο ἐξάγεται ἀπὸ τὸν κατάλογον τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν μοναστηρίων τῆς

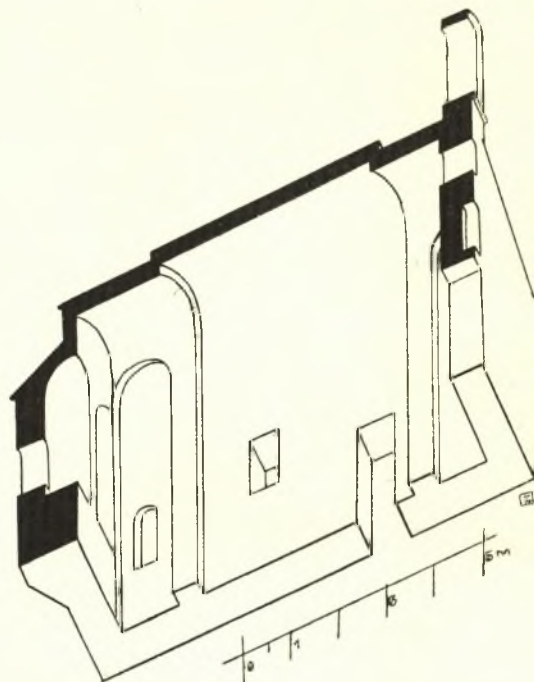
¹ W. MILLER, Ἱστορία τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι. Μετάφρ. Σ. Λάμπρου, Ἀθήναι 1909-10, II, 413.

Ὁ FREDERICH, ἐνθ' ἀν. 114, ἐσφαλμένως γράφει ὅτι ὁ ναῖσκος ἐκτίσθη μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν.

Σκοπέλου, τὸν ὁποῖον παραθέτει ὁ ΔΑΠΟΝΤΕΣ εἰς τὸν καὶ ἀνωτέρω μνημονευθέντα αὐτόγραφον κώδικα τοῦ Ζωγραφείου Κωνσταντινουπόλεως. Εἰς αὐτόν, μεταξὺ τῶν μοναστηρίων, ἀναφέρεται καὶ « Ἡ Παναγία, παλαιὰ ἐπισκοπή, νεοσύστατο ἑορτάζει τὰ νιάμερα τῆς Κοιμήσεως¹ ». Ἐκ τοῦ σημειώματος αὐτοῦ προκύπτει ὅτι ἡ ἀνασύστασις τῆς μικρᾶς μονῆς ἀνάγεται εἰς χρόνους παλαιότερους τοῦ 1784, ἔτους τοῦ θανάτου τοῦ Δαπόντε. Εἰς τοῦτο δὲ συμφωνεῖ καὶ ἡ χρονολογία 1762, ἡ ἀναγινωσκομένη εἰς μίαν τῶν εἰκόνων τῆς ἄνω σειρᾶς εἰς τὸ τέμπλον τῆς σημερινῆς μικρᾶς ἐκκλησίας.

Ἡ κατὰ τὸν 18^{ον} ἀνασυσταθεῖσα μικρὰ μονὴ ἐξηκολούθει νὰ εἶναι ἐν ἐνεργείᾳ καὶ κατὰ τοὺς χρόνους ἀκόμη τῆς Ἐπαναστάσεως. Εἰς αὐτὴν πράγματι τὸ 1822 κατετέθησαν πρὸς φύλαξιν τὰ ἄμφια τῆς ἀγιορειτικῆς Μονῆς τοῦ Παντοκράτορος, τὰ ὁποῖα ἔφερον μαζί των οἱ μοναχοὶ αὐτῆς, φεύγοντες τὴν τουρκικὴν εἰσβολήν. Τοῦτο ἐξάγεται ἀπὸ ἐπιστολὴν τοῦ μοναχοῦ Ἰωάσαφ Παντοκρατορινοῦ ὑπὸ ἡμερομηνίαν 15 Μαΐου 1822, ἀποσταλεῖσαν ἐκ Σκοπέλου πρὸς τοὺς ἐπιτρόπους τῆς μονῆς του. Εἰς αὐτὴν λέγεται : « ... ἐκομίσαμεν αὐτὰ (τὰ ἄμφια) εἰς τὸ Μονύδριον τῆς Ἐπισκοπῆς ἐπονομαζόμενον, διὰ νὰ φυλάττωνται ἐκεῖθεν παρὰ τῶν ἐδρικομένων ἀδελφῶν(...) καὶ εἶναι λοιπὸν ἄχρι τοῦδε φυλαττόμενα ἐκεῖθεν μὲ τὰ λοιπὰ τῶν αὐτόθι πατέρων πράγματα ... »².

Ὁ FIEDLER εἰς τὸ περιηγητικόν του βιβλίον παρέχει τὴν πληροφορίαν, ὅτι μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν Τούρκων, περὶ τὸ τέλος δηλαδὴ τῆς Ἐπαναστάσεως, ἄτακτοι μὴ δυνηθέντες νὰ εἰσέλθουν εἰς τὸ μονύδριον διὰ νὰ τὸ λεηλατήσουν, τὸ ἔκαυσαν³. Τὰ αὐτὰ ἐπαναλαμβάνει καὶ ὁ FREDERICH, παραλαμβάνων ἐκ τοῦ Fiedler⁴. Ἡ πυρκαϊὰ ὁμως αὐτὴ φαίνεται ὅτι θὰ ἦτο πολὺ περιορισμένης ἐκτάσεως καὶ θὰ κατέστρεψε πιθανῶς μόνον μερικὰ ἀπὸ τὰ οἰκήματα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, ταχέως ἐπισκευασθέντα (εἰκ. 10). Αἱ ἐπισκευαὶ αὐταὶ εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι ἐγένοντο ὑπὸ τοῦ Σκοπελίτου μοναχοῦ Βαρλαάμ, εἰς τὴν ιδιοκτησίαν τοῦ ὁποῖου φαίνεται ὅτι εἶχε περιέλθει τὸ μονύδριον. Τοῦτο μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Βαρλαάμ ἐξηκολούθει νὰ παραμῆνῃ ιδιοκτησία τῶν κληρονόμων του,

Εἰκ. 9. Τομὴ ἰσομετρικὴ τοῦ ναΐκου τῆς Παναγίας.

1 Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ - ΚΕΡΑΜΕΥΣ ἐν Β.Ζ. 19, 1910, 92, ἀριθ. θ'.

2 Γ. ΣΜΥΡΝΑΚΗ, Τὸ Ἅγιον Ὄρος, Ἀθήναι 1903, 182 κ. ἐξ.

3 K. G. FIEDLER, Reise durch alle Theile des

Königreiches Griechenland in Auftrag der Königl. griechischen Regierung in den Jahren 1834 bis 1837, Leipzig 1840 - 41, II, 15 κ. ἐξ.

4 FREDERICH, ἐνθ' ἀν. 113.

ἀλλὰ δὲν εἶχε πλέον μοναχοὺς. Εἰς ἔγγραφον πράγματι ἀποκείμενον εἰς τὰ Γενικά Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους (ἀριθ. 603), ἡ Δημογεροντία Σκοπέλου βεβαιοῖ, κατὰ τὸ 1834, ὅτι «τὸ μονύδριον, τὸ ἐπ' ὀνόματι τῆς Ἐπισκοπῆς τιμώμενον, ὠκοδομήθη ἀναλώμασι τοῦ ποτὲ Βαρλαάμ μοναχοῦ Σκοπελίτου, ἡ δὲ ἐν αὐτῷ ἡσυχάζουσα κ. Εὐγενία μοναχὴ εἶναι ἀνεψιὰ τοῦ εἰρημένου κτήτορος, πρὸς τὴν ὁποίαν ἀνήκει κατὰ κληρονομικὸν συγγενείας δικαίωμα κ.λπ.»¹. Τὸ αὐτὸ ἐπίσης προκύπτει καὶ ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφίαν μεταξὺ τῆς Ἱερῆς Συνόδου καὶ τοῦ εἰς Σκόπελον καταφυγόντος τὸ 1846 πρώην μητροπολίτου Σάμου

Εἰκ. 10. Τὰ οἰκίματα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ περιβόλου.

Θεοδοσίου, ὁ ὁποῖος ἐξίτηι τὴν ἄδειαν νὰ παραμείνη εἰς τὸ μονύδριον τοῦτο. Ἐπὶ τῆς αἰτήσεως αὐτοῦ ἡ Ἱ. Σύνοδος ἀποφαίνεται ὅτι «τὸ ἐν Σκοπέλῳ ἐπ' ὀνόματι τῆς Παναγίας τιμώμενον ἢ Ἐπισκοπὴ λεγόμενον μονύδριον ἀνεγνωρίσθη δυνάμει τοῦ ὑπ' ἀριθ. 23183 Β. Δ. (24 Φεβρουαρίου 1838) ὡς τελεία ἰδιωτικὴ ἰδιοκτησία τῶν ἀπογόνων καὶ κληρονόμων τοῦ πρώτου κτίτορος Βαρλαάμ μοναχοῦ ὑπὸ τὸν ρητὸν ὅμως ὄρον τοῦ 5 ἄρθρου τοῦ Β. Δ. 26 Ἀπριλίου 1834 (Ἐφημ. Κυβερν. σ. 237), τοῦτ' ἔστιν ὅτι τὸ εἰρημένον μονύδριον δὲν θέλει φέρει τοῦ λοιποῦ τὸ ὄνομα τοῦτο², οὐδὲ θέλει χρησιμεύσει πρὸς ἐνοίκησιν μοναχῶν, ἀλλ' ὡς ἰδιαιτέρον εὐκτήριον καὶ ἡσυχαστήριον αὐτοῦ μόνου τοῦ ἰδιοκτήτου»³.

VII.

Ὑπολείπεται ἡ ἐξέτασις τοῦ μεγάλου κτηρίου, τοῦ ὁποίου ἡ πρόσοψις ἢ καὶ μόνη ὑπάρχουσα, ἀποτελεῖ, ὡς εἶπομεν, τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ περιβόλου (εἰκ. 11).

Ἡ πρόσοψις αὐτὴ τοῦ κτηρίου, μορφῆς φρουριακῆς, ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο ὀρόφους

¹ Κατ' εὐγενῆ ἀνακοίνωσιν τοῦ κ. Ἱ. Δημητριάδου.

² Δηλαδή τοῦ μονυδρίου.

³ Περιοδ. Ἐκκλησία ἔτ. 25, ἀριθ. 37-38, 1 Ὀκτωβρίου 1948, 309 κ. ἐξ.

μὲ ὀλίγα μικρὰ καὶ στενὰ παράθυρα. Ὁ ἄνω ὄροφος διακόπτεται εἰς τὸ μέσον ἀπὸ μέγα ἄνοιγμα, εἰς τὸ κάτω μέρος τοῦ ὁποίου προεξέχουν ἑπτὰ λίθινα ὑποστηρίγματα κοσμούμενα μὲ χονδροειδῶς λαξευμένας μορφὰς ζώων. Τὰ ὑποστηρίγματα ταῦτα σκοπὸν εἶχον νὰ βαστάσουν μέγαν ἐξώστην. Τρεῖς τέλος ἀντηρίδες, ἀργότερον πιθανῶς προστεθεῖσαι,

Εἰκ. 11. Ἡ πρόσοψις τοῦ ἡμιτελοῦς κτηρίου τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ περιβόλου.

χρησιμεύουν διὰ τὴν στερεότητα τῆς προσόψεως, λόγῳ τοῦ λίαν ἐπικλινοῦς τοῦ ἐδάφους εἰς τὸ μέρος τοῦτο.

Ἡ ὅλη μορφή τῆς προσόψεως, μὲ τὸ ἄνοιγμα εἰς τὸ μέσον τοῦ ἄνω ὀρόφου καὶ τὸν πρὸ αὐτοῦ ἐξώστην, προδίδει ἀναμφισβήτητον, κατὰ τὴν γνώμην μου, ἀπομίμησιν βενετικοῦ μεγάρου¹. Ἡ βενετικὴ δὲ αὕτη μορφή τοῦ κτηρίου δὲν εἶναι δύσκολον νὰ ἐξηγηθῇ, ἂν ἔχη τις ὑπ' ὄψει ὅτι ἡ Σκόπελος διετέλεσεν ὑπὸ τοὺς Βενετοὺς ἐπὶ ὀγδοήκοντα πέντε ἔτη, ἀπὸ τοῦ 1453 δηλαδὴ μέχρι τοῦ 1538. Νομίζω ὅτι τὸ κτήριο τοῦτο προωρίζετο πιθανῶς δι' ἐπισκοπικὸν μέγαρον, δεδομένου ὅτι πλησιέστατα αὐτοῦ ἐσώζετο ἀκόμη τότε ὁ ἀνωτέρω ἀπασχολήσας ἡμᾶς ἐπισκοπικὸς ναός, ὁ ὑπὸ τοῦ Ἀναστασίου ἀνεγερθεὶς τὸ 1078. Εἶναι γνωστὸν, ὅτι μεταξὺ τῶν ὄρων, τοὺς ὁποίους τὸ 1453

¹ Βενετικῆς ἀρχιτεκτονικῆς τὸ χαρακτηρίζει καὶ ὁ FIEDLER, ἔ. ἀ. 15.

οἱ κάτοικοι τῶν τριῶν νήσων, Σκύρου, Σκιάθου καὶ Σκοπέλου, ἔθισαν εἰς τοὺς Βενετούς, ἵνα τὰς παραδώσουν εἰς αὐτούς, ἦσαν ἡ ἐπικύρωσις τῶν ἀρχαίων προνομίων καὶ ἡ διατήρησις τῆς εἰς αὐτὰς ἔδρας ἐπισκόπου¹. Φυσικὸν λοιπὸν εἶναι νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι καὶ ὑπὸ τὴν βενετικὴν κυριαρχίαν ἡ βασιλική, ἡ ἀνεγερθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἀναστασίου, ἐξηκολούθει νὰ εἶναι ὁ ἐπισκοπικὸς ναὸς τῆς νήσου. Παρ' αὐτὸν φαίνεται ὅτι ἤρχισεν ἀνεγειρόμενον κατὰ τὴν περίοδον τῆς Βενετοκρατίας τὸ κτήριο, τοῦ ὁποίου διεσώθη μέχρις ἡμῶν ἡ πρόσοψις, ἵνα χρησιμεύσῃ ἴσως τοῦτο ὡς κατοικία τοῦ ὀρθοδόξου ἐπισκόπου. Εἶναι πιθανὸν ὅτι τοῦτο εὐρίσκεται εἰς τὴν θέσιν παλαιότερου ἐκεῖ ὑπάρχοντος. Ἡ ὑπόθεσις ὅμως αὕτη δὲν εἶναι δυνατὸν πλέον σήμερον νὰ ἐπιβεβαιωθῇ.

Τὸ κτήριο ὅμως τοῦτο οὐδέποτε ἐπερατώθη. Εἶναι πιθανὸν ὅτι λόγοι οἰκονομικοὶ δὲν ἐπέτρεψαν τὴν ἀποπεράτωσίν του. Δὲν ἀποκλείεται ὅμως ἡ ἀνέγερσίς του νὰ διεκόπη μὲ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων κατάληψιν τῆς νήσου τὸ 1538. Εἶδομεν δὲ ἀνωτέρω ὅτι μετὰ τὴν τουρκικὴν κατάκτησιν ἡ Σκόπελος, ὅπως καὶ ἡ γειτονικὴ Σκιάθος, εἶχον, ἄγνωστον ἐπὶ πόσον χρόνον, ἐρημωθῆ².

ΑΝΔΡΕΑΣ ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

¹ MILLER, Ἱστ. τῆς Φραγκοκρατίας, II, 188 κ. ἐξ.

² Βλ. ἀνωτέρω, σ. 194.